

Dr Marina Simić¹

STUDIJE KULTURE POSLE KULTURE

(Jelena Đorđević, *Postkultura: uvod u studije kulture*, Beograd, Clio, 2009)

Knjiga Jelene Đorđević, *Postkultura: uvod u studije kulture*, izašla je u ediciji Agora, izdavačke kuće Clio i dobila Nagradu grada Beograda za najbolju knjigu iz društveno-humanističkih nauka u 2009. godini.

U ovom tekstu želim da ukratko opišem neke od glavnih smernica i dostignuća ove knjige i osvrnem se na analizu samog koncepta kulture ponuđenog u ovoj knjizi. Neću, međutim, ulaziti u detaljan opis svih poglavlja ove knjige (o tome vidi Simić 2009), već pre želim da ukažem na teorijske implikacije koje analiza postkulture, iznesena u ovoj knjizi, ima za studije kulture, ali i za druge discipline koje na različite načine upotrebljavaju pojam kulture.

Knjiga *Postkultura: uvod u studije kulture*, Jelene Đorđević, donosi sveobuhvatan prikaz istorije studija kulture, kao i najaktuelnijih teorijskih kretanja u okviru ove discipline. Knjiga ne nudi jednostavan, jednonelinearan prikaz kretanja teorijskih tumačenja kulture od Birmingemske škole do danas, već pokazuje složene i često kontradiktorne puteve različitih tumačenja ovog pojma, smeštajući ih u jasan politički i istorijski kontekst širih društvenih kretanja. Kritički se osvrćući na različite savremene teorijske koncepte koji nose prefiks „post“, autorka objašnjava da se pojam *postkulture* odnosi i na tumačenje kulture iz prizme savremenih teorija, i na „rađanje novog tipa kulture u vremenu informatičko/tehnološke revolucije i globalne ekspanzije multinacionalnog kapitalizma“ (Đorđević 2009: 5). Drugim rečima, terminom *postkultura* označava se i određeni tip socio-političkih promena i način tumačenja tih promena kroz različite teorijske postavke, koje autorka razmatra u knjizi.

Detaljnije ću se osvrnuti na koncept postkulture i predstaviti neke od načina na koji je ovaj pojam tretiran u knjizi. Kako navodi Jelena Đorđević, prefiks *post* pre svega „implicira pomak od klasičnog shvatanja kulture i njenog mesta u društvu“ (ibid, 5). Dva uobičajena shvatanja kulture kao, s jedne strane, „sfere posebne vrednosti“ u smislu u kojem je Rejmond Vilijams, na primer, definisao kulturu kao „praksu i dela intelektualnih i posebno umetničkih aktivnosti“ (Williams 1983: 90), a, sa druge strane, kao „način života

1 Docentkinja, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka. E-mail: marina.simic@fpn.bg.ac.rs

određenog naroda, određenog perioda ili određene društvene grupe“² (ibid, 90) ili, nešto drugačijim jezikom rečeno, kao celovite, jasno ograničene celine – koherentnog skupa karakteristika određene grupe, potpuno su dekonstruisana. Tako kultura, poput drugih holističkih pojmova modernizma, čijom upotrebom je bilo moguće objasniti različite društvene pojave (ti pojmovi su nacija, država, društvo, identitet), prestaje da bude analitički upotrebljiva i u teorijskom smislu nalazimo se u vreme „posle kulture“ ili postkulture. U tom smislu i studije kulture, kojima se Jelena Đorđević bavi u ovoj knjizi, jesu studije postkulture.

Šta to u stvari znači? To znači napuštanje ideje da je svet ljudskih razlika konceptualizovan kao raznolikost međusobno odvojenih društava ili društvenih grupa od kojih svako društvo ili društvena grupa imaju/poseduju svoju posebnu kulturu, odnosno posebnu potkulturu. Na sličan način to znači i napuštanje ideje da je kultura sistem značenja koje treba dešifrovati ili pročitati da bi se otkrila jedinstvena dubinska značenja koja oblikuju poimanje sveta različitih društava ili društvenih grupa. Takva ideja kulture kao „reda-poretka“, koji stoji iznad društva poput Hobsovog Levijatana, spremna da se usprotivi uvek prisutnim opasnostima haosa, ima dugu tradiciju u zapadnoevropskoj misli, bilo da je kultura zamišljena u funkcionalističkom ključu kao neka vrsta „lepka“ koji drži društvo na okupu (Dirkem), apstraktni kod koji omogućava društvenu komunikaciju (strukturalističko stanovište), ili kao polje značenja koju dele članovi neke grupe i koji omogućava razumevanje simboličkih akcija (Veber, Gerc). U svim navedenim slučajevima koncept kulture je shvaćen kao sistem značenja koji dele članovi jedne grupe. Ovakvo shvatanje kulture, koje još uvek nekritički dominira u mnogim disciplinama koje koriste koncept kulture, pri čemu im taj koncept nije i centralni istraživački fokus, ozbiljno je uzdrmano studijama kulture još šezdesetih godina prošlog veka. Jelena Đorđević navodi da su se sa studijama kulture, te sa marksističkom i feminističkom kritikom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, proučavaoci kulture skoncentrisali na pitanja moći i dominacije i počeli da postavljaju pitanja „kako su napravljena kulturna pravila“, za koga i od koga. Tako su se rane studije kulture, šezdesetih godina prošlog veka, fokurisale upravo na ovakva i slična pitanja, usvajajući neo-marksističku orijentaciju i baveći se pre svega marginalnim aspektima dominantnih zapadnih kultura. To je dovelo ne samo do interesovanja za do tada veoma malo proučavane društvene pojave, već i novi pristup njihovom proučavanju, koji je kritikovao etnocentričnost dotadašnjih teorijskih postavki, uključujući i sam marksizam na koji se oslanjao.

2 Navedene citate je sa engleskog jezika prevela autorka ovog teksta.

Neo-marksistička proučavanja kulture, na koja su se nadovezali radovi poststrukturalističkih autora (Jelena Đorđević se osvrće na radove Lakana, Deride, Fukoa, Kristeve, Deleza i Gatarija i Bodrijara, kao i na radove Laklaua i Šantal Muf), doveli su u pitanje mogućnost identifikovanja kulture ili kultura kao entiteta, celine ili „strukture osećajnosti“, kako su kulturu razumeli „očevi osnivači“ studija kulture (Đorđević 2009: 107), te tako dekonstruisali i sam pojam kulture uvodeći u proučavanje kulture nove teorijske paradigme. U okviru različitih vrsta postmoderne kritike, koje autorka opisuje u ovoj knjizi, kultura nije shvaćena kao zatvoren sistem ideja, simbola i značenja koje dele svi pripadnici nekog društva, već pre kao apstraktna kategorija čije su konkretne manifestacije fragmentovane i usko isprepletane sa silama ekonomije i politike. To znači da se napušta ideja da se na kulturnu stvarnost može referirati imenicom, kao na stvar, kao na „supstancu, fizičku ili metafizičku“ ili naučni „objekat“ (up. Appadurai 1996), te da je svaka upotreba kulture kao celovitog entiteta u stvari njena reifikacija koja onemogućava tumačenje kulturnih pojava.

Jelena Đorđević se u ovoj knjizi osvrće i na različite postmodernističke teorije, objašnjavajući da su različite teorijske orijentacije, koje se obično označavaju kao postmodernističke, dovele do svojevrsnog pomeranja analitičkih granica između disciplina (teorije/filozofije, umetnosti i društvenih nauka), kao i do dekonstrukcije (zamišljenih) granica socijalnih pojava koje se proučavaju (između visoke i niske kulture, prirode i kulture i tako dalje). Autorka objašnjava da se to prožimanje različitih sfera „može razumeti na dva načina: kao svet u kome se otvara mogućnost za izražavanje i poštovanje razlika, ali i kao svet jednoobraznosti kome pretila smrt pod naletom veštački proizvedene stvarnosti, u kojoj on gubi svaki razlog postojanja“ (Đorđević 2009: 234). Ovakve apokaliptične analize savremenog sveta posebno su vidljive u delu Žana Bodrijara, koji sebe smatra teoretičarem „hiper-modernosti“ i čije su analize popularne kulture i potrošnje snažno uticale na studije kulture, posebno kod nas, bez obzira na kritiku koju su njegovim analizama uputili Stjuart Hol i Džon Fisk, neki od najznačajnijih autora u istoriji studija kulture.

U svakom slučaju, Bodrijarovo delo je izvršilo veliki uticaj na studije kulture i u velikoj meri otvorilo prostor za proučavanje „popularne kulture“, kao jedne od najprepoznatljivijih uporišnih tačaka u čitavoj disciplini studija kulture, pa ću se kratko osvrnuti na njihovo mesto u ovoj knjizi i na značaj koji su neki od postulata proučavanja popularne kulture imali na savremeno razumevanje i proučavanje pojma kulture. Teoretičari studija kulture, koji su se bavili proučavanjem popularne kulture, dekonstruisali su klasni karakter kulture oslanjajući se na radove Pijera Burdijea i dela Gramšija, Barta i Bahtina. Proučavanje popularne kulture doživelo je svoju najzreliju artikulaciju u

teoriji „kruženja kulture“ i delu *Kodiranje–dekodiranje*, Stjuarta Hola, koji je u svoju teoriju popularne kulture inkorporirao filozofske ideje postmodernizma objašnjavajući da „ne postoji aideološko mišljenje, kao što ne postoji stvarnost po sebi, i da se oblikovanje svake kulture zasniva na borbi oko značenja“ (Đorđević 2009: 274). Ovo je, dalje, donelo promenu fokusa u istraživanjima popularne kulture premeštajući istraživačko težište sa proučavanja kulturnih poruka na proučavanje primaoca poruka, što je rezultiralo u velikom broju studija koje su se bavile izučavanjem najrazličitijih vidova publike, koja nije više viđena samo kao pasivni konzument, već i kao aktivni proizvođač kulturnih značenja, pri čemu su se studije kulture oslanjale na različite teorijske pristupe, poput teorije strategija i taktika Mišela de Sertoa, teorije semiotičkog otpora Džona Fiska i teorije prizmene estetike Pola Vilisa. I pored nesumnjivog značaja koje su ove studije imale u pomaku prema analizi praksi popularne kulture (umesto statičnog proučavanja struktura) i otklona od elitističko-etnocentrističkih stavova ranijih tumačenja kulture, ovi radovi su često bili nekritički usmereni prema konzumerizmu popularne kulture i neretko su završavali kao ideološka podrška komercijalizaciji društva. Pri tome je iz analiza isključivan čitav niz kulturnih pojava koje su markirane kao „elitne“ ili elitističke, ali i svaka mogućnost donošenja vrednosnih, odnosno kritičkih sudova, čime su studije kulture znatno izgubile svoju raniju političku i kritičku oštricu (Đorđević 2009: 311–317).

Iako su mnoge od ovih studija postavile važna pitanja o prirodi i načinu proučavanja kulture, različiti epistemološki i ideološki ćorsokaci, pre svega, nekih postmodernističkih studija kulture, pokušali su da nađu svoje razrešenje u postkolonijalnim teorijama diskursa, teorijama orijentalizma, kulture i nacije, te različitim teorijama globalizacije, identiteta, hibridnosti, dijaspore, prostora i mesta (Đorđević 2009: 318–408). Fukoove teorije o diskurzivnoj prirodi znanja i moći kao znanju, te feminističke studije kulturne proizvodnje znanja (Elen Siksus, Lisi Irigre, Džudit Batler, Bell Hooks, Gajatri Spivak, Lora Malvi, Dona Haravej), koje su se oslanjale na neke od dekonstruktivističkih radova postmodernizma, uticale su na oživljavanje interesovanja za političku dimenziju kulture – za kulturno kao političko i pomeranje od ideje „kulture kao teksta“ koji se jednostavno može pročitati. Tako centralni problem analize kulture ili postkulture postaje odnos kulture i moći, tj. pitanje relacije između procesa identifikacija, proizvodnje razlika i lociranja – smeštanja kulture (Baba, 2004). U vreme kada kulturne razlike sve više bivaju deteritorijalizovane usled masovnih migracija i transnacionalnih kulturnih tokova u kasnom kapitalističkom, postkolonijalnom svetu, potreba za razumevanjem načina na koji su artikulisana pitanja identiteta, razlika i moći postaje posebno važna. Kako objašnjava Jelena Đorđević, ovi različiti teorijski pravci ne čine jedno-

značan odgovor na izazove postmodernih teorija kulture, već nude različita polazišta za tumačenje savremene kulture, zasnivajući se na kritici modernizma i analizi ideoloških i diskursa moći. U tom smislu, ideje postkolonijalne kritike i teorija orijentalizma fokusiraju se na podređene i marginalizovane kulture ili delove sveta, predstavljajući možda i najplodotvornije polje savremenih studija kulture, što navodi i Jelena Đorđević u ovoj knjizi. Ovi teorijski pravci, dopunjeni teorijama nacionalizma Benedikta Andersona i teorijom kulture i „nacionalne pedagogije“ Homija Babe, izvršili su veliki uticaj na savremene teorije dijaspore i razbijanje ideje kulture kao jasno omeđenog entiteta vezanog za određenu teritoriju (posebno u radovima Pola Gilroja, Džejmsa Kliforda i Ajruna Apadurajia) i stabilne kulturne identitete (programski tekst ovih pristupa je *Pitanje kulturnog identiteta*, Stjuarta Hola).

Problemi tumačenja identiteta kao nefiksiranih, diskurzivnih strategija usko su povezani sa tumačenjima problema globalizacije. U okviru studija kulture globalizacija se posmatra kao deo imperijalističkog širenja Zapada, ali ne nužno i kao proces uništavanja nekih fiktivnih autentičnih lokalnih zajednica, već se u analizama insistira na procesima adaptacije i hibridizacija kroz koji se usvajaju i transformišu zapadni kulturni trendovi, pri čemu se ruše jasne granice između centra i periferije. Insistiranje na lokalnim adaptacijama globalnih trendova povezano je sa povećanim interesovanjem za prostor i mesto u odnosu na ranija teorijska interesovanja za vreme, pa tako Edvard Sodža navodi da je neophodno „izgraditi geografsku i prostornu imaginaciju na osnovu koje bi se teoretisalo o promenama savremenog sveta“ (Đorđević 2009: 395–396). Na taj način, interesovanje za prostor kao deo postmodernističke kritike univerzalizma i modernizacijskih evrocentričnih tendencija, na jedan paradoksalan način, vraćaju studijama kulture teorijsku i kritičku oštricu koja je povremeno pretila da se izgubi u opštem relativizmu. Problem nije samo u tome da kulture nisu ni na koji način fiksirane u prostoru kao predmet, kao stvar, koja pripada nekoj društvenoj grupi, ili pak kao njihova emanacija, već i u načinu na koji vidimo vezu između mesta, ljudi i kulture. Ta veza je uvek istorijska i sociološka specifičnost koja zahteva objašnjenje, a ne datost. S tim u vezi stoji i proučavanje svakodnevnog života i odnosa moći, kao nov način da se govori o kulturi, ili još bolje o diskurzivnim praksama kao kulturnim praksama. Međutim, ovo vraćanje na probleme lociranja ili „smeštanja kulture“, kako slične procese naziva Baba (2004), ne znači vraćanje na ideju kulture kao zaokružene i jedinstvene celine koja „pripada“ određenom narodu ili određenoj društvenoj grupi. Ukoliko se proučavanju kulture priđe kroz njena performativna svojstva, onda imamo mogućnost da ovako dinamično shvaćen pojam kulture upotrebimo za dekonstrukciju kolonijalnih praksi na kojima se dugo vremena zasnivalo evropsko shvatanje kulture.

Tako pojam kultura može da bude zamenjen, kako to predlaže Džeјms Kliford (Clifford 1988), konceptom diskurzivnih formacija koje nisu usko vezane za pojmove organskog jedinstva, tradicionalnog kontinuiteta i jednostavne veze jezika (kao „kulturne specifičnosti“) i jedinstvenog lokaliteta. Koncept kulture može biti zamenjen setom relacija koje čuvaju relativističke vrednosti sadržane u ovom pojmu i funkciju koju ovaj pojam ima u označavanju razlika i njihovom razumevanju (Clifford 1988: 274–275). U tom smislu smatram da je analiza kulture, ili postkulture, kao analiza načina na koji se političko konstituše kroz svakodnevni život, način da se prevaziđe dihotomija između prakse i strukture i proučavanje svakodnevnih diskurzivnih strategija poveže sa globalnim političko-ekonomskim kretanjima. U tome vidim najveću snagu savremenih studija kulture i mogućnost da se o kulturi ili postkulturi govori ne kao o nad-stvari, kao heruističkom oruđu, već kao o rezultatu dinamičkih društvenih odnosa koji nam mogu otvoriti vrata za dalja promišljanja savremenog sveta.

Knjiga Jelene Đorđević, *Postkultura: uvod u studije kulture*, otvara prostor za razumevanje istorije studija kulture koje su oblikovale i reformisale sâm koncept kulture. Krećući se između studija kulture i analize raznolikih teorijskih kretanja u društvenim naukama uopšte, autorka uspeva da donese sveobuhvatnu sliku savremenih teorijskih kretanja u društvenim naukama u celini, ukazujući na usku vezu studija kulture sa drugim srodnim disciplinama. Studije kulture izvršile su snažan uticaj na mnoge humanističke discipline, pre svega na teoriju književnosti, antropologiju, sociologiju i filozofiju, neretko bivajući nosioci teorijskih promena i brišući granice između disciplina.

Stupajući u kritički dijalog sa različitim teorijskim pravcima i tendencijama u društvenim naukama, ova knjiga predstavlja izuzetan doprinos promišljanju koncepta kulture. Pri tome, to je prva knjiga na srpskom jeziku koja na sistematičan i kritičan način objašnjava istoriju studija kulture i promenu značenja samog pojma kulture, omogućavajući čitaocima iz najrazličitijih oblasti da se kritički uključe u promišljanje pojma kulture i teorijskih pretpostavki njenog tumačenja.

LITERATURA

- Appadurai, A., 1996, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press.
- Baba, H., 2004, *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Đorđević, J., 2009, *Postkultura: uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- Clifford, J., 1988, *The Predicament of Culture: Twentieth-century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.

-
- Simić, M., 2009, Jelena Đorđević, Postkultura: Uvod u studije kulture. *Etnološko-anthropološke sveske* (n.s.) 13(2): 137–140.
- Williams, R., 1983, *Key word: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.